

3. ΜΕΤΑΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ: Βαίνουμε προς εμπάθυνση ή προς συρρίκνωση των δημοκρατικών θεσμών διεθνώς;

Συμμετείχαν: **Αθηνά Αθανασίου**, καθηγήτρια στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, **Ιφιγένεια Καμτσιδου**, αναπληρώτρια καθηγήτρια Συνταγματικού Δικαίου, Νομική Σχολή του ΑΠΘ, **Γιάννης Σταυρακάκης**, Καθηγητής Ανάλυσης Πολιτικού Λόγου στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ, **Arne Dahl**, διακεκριμένος συγγραφέας στον χώρο του σκανδιναβικού κοινωνικού-αστυνομικού μυθιστορήματος (Σάββατο 5 Μαΐου 2018)

Αθηνά Αθανασίου

Καθηγήτρια Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Η έννοια «μεταδημοκρατία» σηματοδοτεί μια βαθιά αντιδημοκρατική ρωγή που έχει υποστεί η δημοκρατία τα τελευταία 30 χρόνια. Κατά τη γνώμη μου, η συνθήκη αυτή, που εκφάνεται στη μετατροπή της δημοκρατίας στις ύστερες καπιταλιστικές δημοκρατίες σε κενό περίβλημα και κέλυφος διαδικασιών διαχείρισης με γνώμονα τα συμφέροντα των ανώτερων τάξεων, μας φέρνει αντιμέτωπους/ες με τα ερωτήματα: Τι έχει απομείνει από τη δημοκρατία; Τι έχει απομείνει στη δημοκρατία; Τι εναπόκειται στη δημοκρατία (να κάνει ακόμη);

Η πρόκληση σήμερα είναι να ενεργοποιήσουμε την πολιτική επιτελεσματικότητα της δημοκρατίας πέρα από τους ιδεοληπτικούς αφορισμούς του «τέλους της ιστορίας» και του «θριάμβου του φιλελευθερισμού» (νοούμενου ως ομοούσιου με τη δημοκρατία). Με αυτή την έννοια, κατανοώ τη δημοκρατία ως συμβάν, ανοιχτό στην ιστορία: που δεν συμβαίνει μια κι έξω, ή μιας διά παντός, αλλά διαρκώς.

Το πώς υπερασπιζόμαστε και επανενεργοποιούμε τη δημοκρατία θέτει πρωταρχικά το ζήτημα του *δήμου* ως πολιτικού υποκειμένου και ως αξιακού απροϋπόθετου της δημοκρατίας: πώς ο *δήμος* της δημοκρατίας συν-κινείται με τη δημοκρατία, για τη δημοκρατία; Πώς συν-κινείται δημοκρατικά (πέρα από την –και ενάντια στην– τυφλή οργή και τη μνησικακία της ακροδεξιάς και του νεοναζισμού); Πώς το συμβάν της δημοκρατίας μπορεί να αφοπλίσει την άνοδο της Ακροδεξιάς και των εθνικισμών που απειλεί να γίνει το βίαιο, αντιδημοκρατικό “συμβάν” του πολιτικού μας παρόντος;

Μαζί με τη μεταδημοκρατία –που αναφέρεται σε διεργασίες αποδημοκρατικοποίησης οι οποίες εκτυλίσσονται στο πλαίσιο του νεοφιλελευθερισμού– αποκτά ερείσματα η αντιδημοκρατία του νεοναζισμού και της ακροδεξιάς. Αν η μεταδημοκρατία διεκδικεί μια δημοκρατία χωρίς το *δήμο*, η αντιδημοκρατία σφετερίζεται το όνομα του «λαού» βασισμένου σε εθνοφυλετικούς

αποκλεισμούς. Αν μας ενδιαφέρει να απαντήσουμε πολιτικά στην επέλαση αυτών των συνυφασμένων εχθρών της δημοκρατίας, καλούμαστε να επιμείνουμε στην ανάγκη συλλογικής επινόησης τρόπων όχι απλώς της υπεράσπισης αλλά της προωθητικής αναζωογόνησης της πολιτικής ισότητας, της ελευθερίας και της λαϊκής κυριαρχίας, ενάντια στη λογική της κλειστής, ολικής και ομοιογενούς κοινότητας. Σε συμφραζόμενα αντιδημοκρατικού στιγματισμού της λαϊκής κυριαρχίας (τόσο εκ μέρους της νεοφιλελεύθερης ετερονομίας του πολιτικού όσο και εκ μέρους του νεοφασιστικού σφετερισμού του ονόματος του “λαού”), τι *συμβαίνει* υπό το σημείο της δημοκρατίας και τι *εναπόκειται κάθε φορά* στα κριτικά πολιτικά υποκείμενα;

Η διατύπωση της Χάνα Άρεντ, για όσους/ες «δεν έχουν δικαίωμα να έχουν δικαιώματα», με την οποία περιγράφει την κατάσταση δυνάμει της οποίας οι πρόσφυγες στερούνταν πολιτικής υποκειμενικότητας, επιδέχεται τη διερώτηση σχετικά με το ποια υποκείμενα, και υπό ποιους όρους, πιστοποιούνται να ανήκουν στην πολιτική κοινότητα και, αντίθετα, ποιων το αίτημα απειλεί να επιμολύνει το αμιγές και αποκλειστικό κοινό της κοινότητας. Η αναγνώριση του ανήκειν δεν υπήρξε αυτονόητη για τους Εβραίους, για τις γυναίκες, για τους μη-ιδιοκτήτες, για τους ξένους, για άλλους ιστορικούς παρίες του πολιτικού. Παραμένει πάντα επίκαιρος και επιτακτικός ο κριτικός αναστοχασμός για τους περιορισμούς και τους αποκλεισμούς της δημοκρατίας, δηλαδή τις συστημικές διευθετήσεις σχέσεων εξουσίας με όρους ταξικής, εθνικής, φυλετικής και έμφυλης ηγεμονίας, αλλά και τις αντίστοιχες συλλογικές αντιστάσεις και αναθεσμίες.

Η προς τα πάνω αναδιανεμητική λογιστική του νεοφιλελευθερισμού (προς τα πάνω αναδιανομή όχι μόνο πόρων αλλά και ισχύος) σύμφωνα με την ατομικιστική και ανταγωνιστική νόρμα του homo economicus όχι μόνο υπονομεύει τις δημοκρατικές κατακτήσεις αλλά και υποθηκεύει τη δημοκρατία που δεν υπάρχει ακόμη, δηλαδή τη δυνατότητα για μελλοντικές θεσμίες. Με αυτή την έννοια, η μεταδημοκρατία, ως δομική δυσφορία των κυρίαρχων τάξεων απέναντι στις υπεξούσιες τάξεις και υποκειμενικότητες, συνίσταται σε μια κυριαρχικά συναινετική εξάλειψη της δυνατότητας για δημοκρατική δράση και συμμετοχή (της δυνατότητας όλων ή του/της οποιουδήποτε/οποιασδήποτε να μετέχουν στα “κοινά”).

Σε συνθήκες απαξίωσης της ίδιας της δυνατότητας για εναλλακτική και οραματική πολιτική (δόγμα TINA: There Is No Alternative, «Δεν υπάρχει εναλλακτική»), το ερώτημα είναι πώς ανακτάται η πολιτική επιτελεσματικότητα της δημοκρατίας σε αντιπαράθεση με τη μεταψυχροπολεμική κρατούσα δόξα ότι η δημοκρατία σηματοδοτεί την παγκόσμια και αναπόδραστη επικράτηση του καπιταλισμού. Το αίτημα για ριζοσπαστικοποίηση της πολιτικής δημοκρατίας συναντά άλλες ανεκπλήρωτες κληρονομίες -όπως αυτές του Γαλλικού Μάη, των αντιαποικιακών

αγώνων και της φεμινιστικής χειραφέτησης- και άλλες σύγχρονες προκλήσεις – όπως αυτές που θέτουν κινήματα σαν το Black Lives Matter και το Ni Una Menos.

Στις σύγχρονες παγκόσμιες συνθήκες μεταδημοκρατίας και αποδημοκρατικοποίησης, δεδομένου μάλιστα ότι η δημοκρατία έχει γίνει αντικείμενο σφετερισμού από τους εχθρούς της, μπορεί άραγε ακόμη να κινητοποιηθεί ως πολιτικό σημαίνον με συλλογική μετασχηματιστική δυναμική αυτοθέσμησης; Ένα κρίσιμο ερώτημα για τα υποκείμενα που δεν έχουν την πολυτέλεια να μην επιτελούν αυτό που εναπόκειται στη δημοκρατία ακόμη να κάνει...

**Η Αθηνά Αθανασίου, καθηγήτρια στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου*

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΤΑΥΡΑΚΑΚΗΣ

Αντιπροσώπευση, πόλωση και μετα-δημοκρατία: Αντινομίες της δημοκρατικής στιγμής

Η συζήτησή μας επικεντρώνεται στην έννοια και στο φαινόμενο της μετα-δημοκρατίας. Μιας και είμαστε στο πλαίσιο της Διεθνούς Έκθεσης Βιβλίου Θεσσαλονίκης, νομίζω ότι έχει σημασία να δούμε και τα επιχειρήματα για το τι ακριβώς είναι αυτή η μετα-δημοκρατία για την οποία μιλάμε. Είναι ένας νεολογισμός, φυσικά, από αυτά τα «μετά» τα οποία μας κατακλύζουν τον τελευταίο καιρό. Είναι ένα επιχείρημα κατεξοχήν υβριδικό, το οποίο το αναφέρει ο Jacques Ranciere, το επικαλείται η Chantal Mouffe, και για το οποίο ο Colin Crouch έχει γράψει ένα σχετικό βιβλίο, το οποίο έχει εκδοθεί και στα ελληνικά, ακριβώς με τον τίτλο *Μεταδημοκρατία* (Αθήνα, Εκκρεμές, 2006). Και είναι γι' αυτό το φαινόμενο που ήδη συζητούσαμε για πάρα πολλές δεκαετίες, βέβαια. Όσον αφορά την Ευρωπαϊκή Ένωση μιλούσαμε για το λεγόμενο «δημοκρατικό έλλειμμα», για την κρίση της ευρωπαϊκής δημοκρατίας. Είναι κάτι που γνωρίζαμε ότι συμβαίνει, αλλά εδώ υπάρχει ένα επιχείρημα αντίστοιχο με αυτό που λέγαμε παλιά: ότι η ποσότητα μετρείται σε ποιότητα, ότι δηλαδή υπάρχει μια μετάλλαξη στην ποιότητα της δημοκρατίας, της ίδιας της φύσης, του χαρακτήρα της δημοκρατίας, η οποία δικαιολογεί, νομιμοποιεί αν θέλετε, την χρήση αυτού του νεολογισμού, το ότι έχουμε δηλαδή περάσει σε ένα νέο ποιοτικά επίπεδο.

Αυτό το επίπεδο δεν φαίνεται να είναι εντελώς αντι-δημοκρατικό, γι' αυτό και λέμε «μετα-δημοκρατία». Γιατί παραμένει αυτό το κέλυφος που ανέφερε και η Αθηνά, παραμένουν οι βασικοί δημοκρατικοί θεσμοί, γίνονται εκλογές, αλλάζουν κυβερνήσεις, αλλά, όπως ξέρουμε, πολύ λίγα πράγματα μπορούν να αλλάξουν στην πραγματικότητα, όσο κι αν συμβαίνουν κάποιες αλλαγές στο πολιτικό επίπεδο. Και, τελικά, η λήψη των αποφάσεων περνάει από την λαϊκή κυριαρχία σε μια άλλη

κατάσταση όπου κυριαρχούν οι αγορές, οι οίκοι αξιολόγησης και η συνδιαλλαγή μεταξύ του πολιτικού προσωπικού και των επιχειρηματικών συμφερόντων.

Πρόκειται για εκείνο που συχνά ονομάζουμε στην Ελλάδα *διαπλοκή*. Με μια μικρή διαφοροποίηση, νομίζω. Το γράφει πολύ ωραία ο Ranciere. Η διαπλοκή είναι κάτι σκανδαλώδες, ακόμα, δηλαδή, είναι κάτι που πρέπει να αποκρυβεί, είναι κάτι που δεν το λέμε και δεν το κάνουμε ανοιχτά, ενώ η μετα-δημοκρατία είναι κάτι που γίνεται φόρα παρτίδα, δεν αποτελεί σκάνδαλο. Αυτό που ήταν σκάνδαλο πριν 30-40 χρόνια, είναι σήμερα *business as usual*, είναι ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί η πολιτική, μέσα από αυτή την διαπλοκή του εταιρικού τομέα με το πολιτικό προσωπικό. Αυτό είναι το γενικό περίγραμμα του επιχειρήματος, το ακούσατε και από την Αθηνά, και μπορεί κανείς να αναζητήσει αυτά τα επιχειρήματα εδώ στα διπλανά κιόσκια και να τα μελετήσει.

Θα ήθελα, προσωπικά, να πω δύο λόγια για μια επίμερους πτυχή αυτού του επιχειρήματος, που έχει να κάνει με την *πόλωση*, γιατί πολλές φορές αυτό που ανέφερε η Αθηνά για την συναίνεση, ότι θεοποιείται η συναίνεση, ότι αντιστοιχώς, δαιμονοποιείται ο ανταγωνισμός, η πολιτική διαφοροποίηση, η πόλωση, είναι κάτι που υπάρχει και στον δημόσιο λόγο που ακούμε από πολλές πλευρές, και από την Δεξιά και από την Αριστερά, ότι πρέπει, δηλαδή, να ομνοούμε, να μην διαφωνούμε, να είμαστε όλοι μαζί ένα, να είμαστε όλοι ένα σώμα κ.λπ. Και υπάρχει και στην πολιτική επιστήμη θα έλεγα, δηλαδή είναι ένα επιχείρημα που το συναντούμε και στον επιστημονικό λόγο. Για παράδειγμα ο Giovanni Sartori, ένας σημαντικός πολιτικός επιστήμονας, που ορίζει την πόλωση στο πλαίσιο της πολιτικής επιστήμης, λέει ακριβώς, υπακούοντας σε μια μάλλον μετα-δημοκρατική λογική, ότι η ιδεολογική διαφοροποίηση, η ιδεολογική απόσταση, η πόλωση, ο ανταγωνισμός, είναι κακό πράγμα, πρέπει να συμφωνούμε, να καταλήγουμε στο κέντρο και να ομνοούμε ακριβώς σε αυτόν τον μονόδρομο, σε ένα *There is no alternative (TINA)* το οποίο περιγράφηκε ήδη.

Ας αναρωτηθούμε λίγο, είναι έτσι τα πράγματα; Θα έλεγα ότι υπάρχουν δύο διαστάσεις εδώ. Καταρχάς, η πόλωση δεν είναι κάτι το οποίο εισάγει η πολιτική, προ-υπάρχει ήδη μια κοινωνική πόλωση, υπάρχει ήδη κοινωνικός ανταγωνισμός, υπάρχει κοινωνική διαφοροποίηση, υπάρχουν διαφορετικά συμφέροντα μέσα την κοινωνία, ήδη πριν φτάσουμε στην πολιτική, πριν αυτά αποκτήσουν μια έκφραση, μια αντιπροσώπευση, η οποία μπορεί να είναι πολωτική ή μη πολωτική. Και μετά υπάρχει βέβαια και η αντιπροσώπευση αυτών των συμφερόντων, αυτών των διακριτών ταυτοτήτων, για τις οποίες ήδη ακούσαμε, η οποία εφόσον ακριβώς εκφράζει διαφορετικές αφετηρίες, θα είναι και αυτή ανταγωνιστική, θα είναι και αυτή κατακερματισμένη, θα είναι και αυτή πολωτική, και αυτό δεν είναι αναγκαστικό κακό από μόνο του. Δεν θα παραπέμψω σε κάποιον πολιτικό επιστήμονα ή φιλόσοφο, αλλά για να αισθανθώ πιο κοντά στην Αθηνά, θα επιλέξω τον Levi-Strauss από την ανθρωπολογία, ο οποίος όμως έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί παραπέμπει, στην *Δομική ανθρωπολογία*, στη δουλειά άλλων

ανθρωπολόγων, που μελέτησαν την φυλή των Winnebago, και κάνει μια πολύ ενδιαφέρουσα παρατήρηση, με το που πάτησαν το πόδι τους εκεί, κατάλαβαν ότι στο χωριό αυτό της φυλής υπήρχαν δύο διακριτές ομάδες, ότι υπήρχε ένας διχασμός ήδη στον τρόπο που οργανωνόταν και λειτουργούσε αυτή η ίδια η κοινωνική οργάνωση. Και υπήρχαν δύο στρατόπεδα, ας πούμε, που ονομάζονταν οι «από πάνω» και οι «από κάτω». Δηλαδή ήδη αυτή η πόλωση υπήρχε πάρα πολύ ξεκάθαρα στον τρόπο που είχε οργανωθεί αυτή η φυλή. Συγχρόνως, ο τρόπος με τον οποίον αντιπροσώπευαν οι ίδιοι οι άνθρωποι ή μάλλον αναπαριστούσαν το διχασμό αυτό ήταν κι ο ίδιος διχαστικός. Δηλαδή, υπάρχει, αφητηριακά, ο κοινωνικός διχασμός, υπάρχει η κοινωνική πόλωση, αλλά υπάρχει και η πολιτική πόλωση, η πόλωση στο πεδίο της αναπαράστασης, της αντιπροσώπευσης. Οπότε, όταν τους έβαλε να σχηματίσουν στην άμμο ή σε ένα χαρτί το χωριό τους, υπήρξε μια μεγάλη διαφοροποίηση μεταξύ των «από πάνω» και των «από κάτω». Οι «από πάνω» ζωγράφισαν το χωριό σαν μια σειρά ομόκεντρων κύκλων: δηλαδή όλοι είμαστε κομμάτια του ίδιου πράγματος, δεν πειράζει, κάποιιοι είναι πιο πλούσιοι, κάποιιοι πιο φτωχοί, εντάξει, δεν έγινε και τίποτα, δεν υπάρχει διχασμός. Όταν πήγαν όμως στους «από κάτω» και τους ρώτησαν το ίδιο, οι «από κάτω» σχημάτισαν έναν κύκλο και μια γραμμή η οποία διαπερνούσε τον κύκλο και τον χώριζε στους «από πάνω» και στους «από κάτω». Επομένως ο διχασμός αποκτούσε και μια πολιτική αναπαράσταση, μια αντιπροσώπευση στον τρόπο με τον οποίο φαντάζονταν την κοινότητά τους αυτοί οι άνθρωποι. Θέλω να τονίσω ότι μιλάμε για μια πρωτόγονη κοινότητα, αλλά παρόμοιες καταστάσεις υπήρξαν σε όλη την ιστορία του πολιτισμού. Υπήρξαν στην Αρχαία Ελλάδα, οι πολλοί και οι λίγοι, υπήρξε η δημοκρατία η οποία προσπαθούσε να αναδείξει αυτόν τον ανταγωνισμό, καλλιεργούσε την πόλωση αλλά προσπαθούσε και να αποφύγει τη διολίσθηση στον εμφύλιο πόλεμο, στην στάση. Υπήρξαν στην Αρχαία Ρώμη, όπου πολλοί θεσμοί προσπαθούσαν ακριβώς να εξασφαλίσουν ότι θα υπάρχει διακριτή αντιπροσώπευση των αντιτιθέμενων πλευρών. Υπήρξαν στη διαμάχη μεταξύ Μακιαβέλι και Τζιουτσιαντίνι, όπου μάχονται δύο μορφές δημοκρατίας, από τη μία, η λεγόμενη «ελιτίστικη» δημοκρατία και, από την άλλη, η «αγωνιστική» δημοκρατία, ή εάν θέλετε αυτό που κατονομάζεται αργότερα ακόμα και στην αμερικανική πολιτική επιστήμη, ως «λαϊκιστική» δημοκρατία. Αυτή η πόλωση, αυτός ο διχασμός, διατρέχει όλες τις κοινωνίες μέχρι και σήμερα. Αυτή η διάσταση απωθείται από τη μετα-δημοκρατική συναίνεση, διότι ακριβώς η τελευταία θεοποιεί τη συναίνεση και δαιμονοποιεί κάθε μορφή ανταγωνισμού, κάθε μορφή κατακερματισμού και κάθε μορφή πόλωσης. Και αυτό είναι ανάγκη να το αναδείξουμε, είναι κάτι για το οποίο αξίζει να παλέψουμε κρατώντας πάντα στο μυαλό μας ότι υπάρχουν αυτές οι δύο μορφές πόλωσης: Υπάρχει μια καλοήθης και μία κακοήθης, υπάρχει η μορφή που πρέπει να καλλιεργήσουμε, που είναι μια ζωογόνος δύναμη για κάθε δημοκρατία, και υπάρχει μια άλλη μορφή την οποία θα

πρέπει, στο βαθμό του δυνατού, να την περιορίσουμε διότι μπορεί να θέσει σε κίνδυνο την ίδια την πολιτική κοινότητα.

**Ο Γιάννης Σταυρακάκης είναι Καθηγητής Ανάλυσης Πολιτικού Λόγου στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ*